

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора філологічних наук, професора,
ректора Київського національного лінгвістичного університету

Васька Романа Володимировича
про дисертацію Борисова Олексія Олександровича

“Типологія британських та українських
діалогових дискурсивних практик”,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство
(Київ, 2017. – 543 с.)

Сучасна лінгвосоціодинаміка, зумовлена масштабною функціоналізацією (когнітивно-зорієнтованим антропоцентризмом, або неофункціоналізмом), демонструє тенденцію до наукової гіперактивності у вивченні “мовної діяльності різних соціумів” (Є.А. Карпіловська) і, передовсім, широкого спектру способів і засобів комунікативної взаємодії. Логічно продовжуючи системно-структурну лінгвістичну парадигму та “виростаючи з неї”, комунікативно-функціональний вектор змістив акценти наукових досліджень: від осмислення “структури системи” до аналізу “поведінки системи” (М.В. Калько). Розширюючи лінгвістичні горизонти, сьогоденний неофункціоналізм не абсолютизує мову, а витлумачує її як інструмент, який дає змогу достеменно відтворити різні фрагменти навколишнього світу.

Водночас транскультурні глобалізаційні процеси ставлять перед конкретною лінгвістичною спільнотою науковців завдання з пошуку когнітивних і комунікативних резервів національних мов, механізмів захисту їхньої самобутності і, зрештою, самої можливості їхнього подальшого розвитку. Складність таких досліджень пояснюється як плинністю зовнішнього середовища, в якому відбувається інтерація, так і динамікою когнітивних процесів, що формують структури знань про об’єкти дійсності, які закріплені в семантиці мовних одиниць. Саме такі студії є на часі, адже сучасний інформатизований світ потребує зменшення напруги, попередження осередків конфліктності, зокрема в новітньому – віртуальному – форматі діалогового спілкування.

Комплексне дослідження етнічних діалогових взаємодій якраз і розширює сучасне розуміння діалогу та його важливості для досягнення кооперативної взаємодії людей як у межах окремої етнокультури, так і в міжкультурному спілкуванні.

З огляду на таку постановку окреслених проблем рецензована докторська дисертація О.О. Борисова становить серйозний теоретичний і практичний внесок до їхнього успішного вирішення і творчого розвитку крізь призму нових концепцій порівняльно-історичного і зіставного-типологічного мовознавства, когнітивно-дискурсивної і сугестивної лінгвістики, психо- і соціолінгвістики, моделювання мовних явищ та їхнього прогнозування.

Актуальності роботі додає й усвідомлення дисертантом того, що “поєднання когнітивно-синергетичного та дискурсивно-семіотичного підходів до сучасного розуміння феномена мови є важливим фактором для формулювання нових положень теорії мовної діяльності, де діалог постає як відкрита, динамічна, функціональна система, яка обмінюється інформацією з етнокультурним середовищем різнотипних дискурсивних практик його реалізації і за рахунок цього самоорганізується, саморегулюється й саморозвивається” (стор. 28 дис.).

А тому на схвалення заслуговує чітко сформульована мета і завдання обговорюваного докторського дослідження, які спрямовані на встановлення типології діалогової взаємодії і водночас на її характерологію у британських та українських дискурсивних практиках як офіційних (суспільно-політичних), так і корпоративних або приватних (соціально-побутових), а також на виявлення етнокультурних, етномовних, етнопсихологічних вербальних і невербальних маркерів різних типів діалогу в трьох формах його реалізації: усній, писемній і віртуальній. Особливо варто відзначити перспективну спробу О.О. Борисова обчислити комунікативну значущість окремих маркерів різних жанрів діалогу в національних дискурсивних практиках – британській і українській: IP-профілів, коефіцієнтів балансу, примусу, фрагментарності, відповідності тощо (стор. 164-165 дис.).

Розроблення такої процедури кількісного представлення структури діалогу й одержання показників для різних його типів і жанрів має значення не лише для вивчення діалогічної інтеракції, а й сприяє глибшому розумінню структур ментального простору національних спільнот, відображеного в їхній мовній діяльності.

Обґрунтованість і вірогідність здобутих наукових результатів підсилює і фактичний матеріал дисертації, який складають 390407 слововживань у британських та українських діалогах, представлених у 35379 синтаксичних одиницях. Крім того з лексикографічних джерел автор відібрав 471 лексему англійської та української репрезентації інваріантних концептів DIALOGUE і ДІАЛОГ та концептів-варіантів етномаркованих дискурсивних практик. Проте тут одразу постає запитання щодо інтерпретації квантитативних показників фактичного матеріалу в кожній мові окремо, оскільки процедура кількісного аналізу здійснюється в зіставному аспекті.

Цілком приймаємо нові наукові результати докторської дисертації О.О. Борисова, які автор сформулював у рубриці наукова новизна, з-поміж яких хочу звернути увагу наукової громадськості на такі.

По-перше, розробка нової теоретико-методологічної концепції для встановлення типології британських та українських діалогових дискурсивних практик: форматної (усний, писемний, віртуальний типи діалогу), генезисної (природно-побутовий та соціальний типи діалогу) і жанрової (первинний і вторинний типи діалогу). Принагідно тут відзначу, що проблематику віртуального характеру сьогоденної реальності у проекції на світ соціальної комунікації було висвітлено в одній із моїх публікацій у Віснику КНЛУ (2014 р.), що якраз і є суголосною тим новим ідеям, які наразі знайшли продовження у цій концепції.

По-друге, представлення нового розуміння діалогу як універсального й водночас етнокультурно-маркованого динамічного складного когнітивно-комунікативно-дискурсивного конструкта, який специфічно відтворюється в різнотипних діалогових дискурсивних практиках.

По-третє, обґрунтування базового статусу усного формату природно-побутового типу діалогу, первинними мовленнєвими жанрами якого є розмова, бесіда, суперечка, сварка і який є джерелом для інших типів: соціально-політичного типу усного формату, соціально-побутового типу писемного формату та соціального типу віртуального формату.

По-четверте, обчислення рівня інтеракційного домінування первинних мовленнєвих жанрів у британських та українських діалогових дискурсивних практиках.

По-п'яте, введення до наукового обігу компаративно-когнітивної лінгводискурсології терміна “параметризація”, що передбачає дослідження мови як ідеалізованої системи людської когніції, яка забезпечує продукування діалогічних текстів, зумовлених форматом і жанром спілкування (стор. 106-107 дис.).

Уважаю, що ці наукові результати мають суттєву практичну цінність через можливість їхнього використання у процесі професійної підготовки студентів філологічних спеціальностей, представників мас-медійної сфери та інших фахівців, які спеціалізуються у сфері комунікації.

Дисертація складається з анотацій (двома мовами), переліку умовних скорочень, вступу, шістьох розділів, висновків, списку використаних джерел (501 позиція, з яких 34% – іноземними мовами), довідкових та лексикографічних джерел (33 позиції), джерел ілюстративного матеріалу (417 позицій) та 5 додатків. Загальний обсяг роботи – 543 сторінки, обсяг основного тексту дисертації становить 370 сторінок.

У першому розділі дисертації “Комунікативні й когнітивно-дискурсивні засади вивчення діалогу в зіставно-типологічній лінгвістиці” систематизовано погляди науковців різних поколінь на статус діалогу, обґрунтовано його інформаційно-асиметричну сутність, сформульовано загальні критерії диференціації діалогів, визначено його місце в системі таких ключових понять, як “комунікація”, “дискурс”, “дискурсивна практика”, “жанр”, обґрунтовано введення до лінгвістичної науки нового терміна “діалогова дискурсивна практика”.

О.О. Борисов коректно і несуперечливо визначає діалог як універсальну складну динамічну когнітивно-комунікативно-дискурсивну конструкт-систему, яка, занурюючись до етнічного простору певної лінгвоспільноти (у роботі – британської та української), виявляє своє специфічне національно-культурне забарвлення у вигляді розмаїття діалогових дискурсивних практик.

Правомірним видається також твердження про те, що “діалогова дискурсивна практика є гіперсистемою, яка складається з взаємопов’язаних відкритих підсистем усної, писемної, віртуальної комунікації, ізоморфність яких постає в їхній структуризації (компонентній, рівневій, модульній), порепліковій організації, доступі кожної до арсеналу національних мовних, мовленнєвих та невербальних засобів комунікації”. При цьому базовою серед них є підсистема усної природно-побутової комунікації, жанри якої становлять основу для формування жанрів усної соціальної, писемної та віртуальної комунікації – положення, яке буде підтверджено дисертантом у наступних розділах під час аналізу емпіричного матеріалу.

У другому розділі “Методологічні засади дослідження британських та українських діалогових дискурсивних практик у зіставному аспекті” О.О. Борисов розробив комплексну методику типологічної параметризації діалогів у різних дискурсивних практиках британської та української лінгвоспільнот. Погоджуємося з тим, що така методика стала ефективною через те, що вона поєднує методи різних наукових дисциплін (і переважно, не суто лінгвістичних). Дисертант пропонує оновлене розуміння терміна “параметризація” як поліпарадигмальну методичну процедуру дискретизації (у величинах, показниках і характеристиках) і типологізації діалогу, що виконувалася у три етапи:

- 1) на першому етапі було здійснено реконструкцію прототипного вербального та невербального компонентів фреймових структур різноформатних і різножанрових діалогів;

- 2) на другому – обчислення прототипного інтеракційного домінування в первинних мовленнєвих жанрах;

3) на третьому – визначення конститутивних ознак ситуації діалогу та конструювання його модульної інформаційної моделі, на тлі якої профілізується запропонована Борисовим О.О. модель “діалогової дискурсивної практики”.

У третьому розділі “Усний тип британських та українських природно-побутових діалогових дискурсивних практик” на прикладі кіноматеріалів зіставлено британські й українські стилізовані діалоги усного формату природно-побутового типу (розмова, бесіда, суперечка та сварка). Автором детально прописуються дефініції цих жанрів, зіставляються когнітивна та семантична складові їхніх етнічних номінацій. З проведеного аналізу видно, що когнітивні структури знання про ці жанри об’єктивуються у сучасних англійській та українській мовах одиницями “conversation” / “розмова”, “talk” / “бесіда”, “argument” / “суперечка”, “quarrel” / “сварка” – домінантами синонімічних рядів лексем на позначення різнотипних діалогів.

У розділі представлено показники активності вживання типових мовних та мовленнєвих засобів реалізації усного формату природно-побутових діалогових дискурсивних практик обох лінгвокультур, а також параметри, які фіксують відмінності між ними. Дисертантом обчислено рівень інтеракційного домінування у первинних мовленнєвих жанрах: він є незначним, що свідчить на користь того, що кооперативність є типовою ознакою первинних діалогових жанрів у британському та українському дискурсивних просторах, але розширюється у випадку суперечки, демонструючи її конфронтативний характер, особливо у британській культурі. Аналіз перебігу діалогових дискурсивних практик усного природного спілкування надав автору змогу побудувати загальну фреймову структуру цього формату.

У четвертому розділі “Усний тип британських та українських соціально-політичних діалогових дискурсивних практик” аналізуються британські й українські діалогові дискурсивні практики соціально-політичного різновиду усного формату комунікації (інтерв’ю, діалог, ток-шоу, політичні дебати), зокрема зіставляються дефініції назв цих жанрів та їх синонімів, їхні когнітивні структури, особливості перебігу відповідних дискурсивних практик тощо.

Виявлено типові та відмінні риси мовної та мовленнєвої актуалізації усного соціально-політичного діалогу (які унаочнено в діаграмах в авторефераті дисертації). Побудовано його загальну фреймову структуру.

У п'ятому розділі “Писемний тип британських та українських соціально-побутових діалогових дискурсивних практик” встановлено спільні й відмінні ознаки листів-відгуків, листів-зізнань та листів-запитань, надісланих дописувачами до редакцій британських та українських періодичних видань у композиційному, мовно-мовленнєвому, когнітивно-семантичному планах. Новим є те, що автор намагався сформулювати, і, на наш погляд, досить вдало, тлумачення назв проаналізованих писемних жанрів, які до цього часу не були усталені у вітчизняному типологічному мовознавстві.

У шостому розділі “Віртуальний тип британських та українських соціальних діалогових дискурсивних Інтернет-практик” зіставлено британські й українські жанри віртуального формату діалогічної взаємодії (чат, блог, форум). Схарактеризовано показники вживання в них різних засобів віртуальної комунікації, реконструйовано фреймову структуру знань про віртуальний формат соціального діалогу. Особливу увагу приділено графічній складовій Інтернет-спілкування, що, як відомо, відрізняється широким спектром абсолютно нових одиниць.

У зв'язку з усім вище сказаним поза сумнівом є те, що дисертація Борисова О.О. заслуговує на схвалення. Структура роботи є логічно підпорядкованою поставленій меті, у розділах успішно вирішуються наукові завдання. Виклад основних положень є чітким та прозорим, ілюструється доречними прикладами етномовного матеріалу. Положення дисертації, які виносяться на захист, випливають із логіки проведеної роботи та відтворюють послідовність викладу основних результатів. Однак саме творчий характер рецензованого дослідження О.О. Борисова, а також гостра дискусійність, актуальність, наукова затребуваність порушеної у ньому проблематики дають підстави для роздумів, а подеколи і критичних міркувань і навіть сумнівів щодо окремих положень і висновків, а ще спонукають висловити автору деякі побажання щодо перспектив його подальших досліджень:

1. О.О. Борисов здійснив цікаве дослідження, яке виконане на перетині чотирьох парадигм сучасного мовознавства: порівняльно-історичної, структурно-семіотичної, когнітивно-дискурсивної та лінгвосинергетичної. Тут слід указати, що можливості останнього підходу до вивчення мовних та мовленнєвих явищ у праці використані дуже обмежено, хоча в теоретичних положеннях повсякчас на них наголошується, як-от: “діалог – це функціональна система, що саморегулюється, саморозвивається” тощо. Це, звичайно, можна пояснити посиленою увагою дисертанта до структурних, семантичних, прагматичних і когнітивних особливостей діалогу. Проте, визнаючи діалог відкритою синергетичною динамічною системою (стор. 91-92 дис.), слід було б детальніше зупинитися і на її лінгвосинергетичних особливостях, зокрема на тому, у чому власне криється згадана на стор. 384 нерівновага цієї системи, де точки біфуркації тощо. Не сказано нічого про самоподібність підсистем гіперсистемі як основній рисі синергетичних проявів тощо.

2. Дисертант стверджує, що “будь-який діалог є інформаційно-асиметричною подією, в якій адресант намагається здійснити комунікативний вплив на адресата, а обидва мовці здійснюють контроль один над одним, коригуючи поведінку в потрібному для кожного руслі, [...] і надалі автор припускає, що діалог – це владний ресурс”. У зв’язку з цим виникає запитання, а чи є можливим, у принципі, гармонійний, рівноправний діалог – діалог рівних, діалог партнерів, діалог у тому сенсі, в якому його розумів класик теорії діалогу М.М. Бахтін?

3. У роботі здійснено параметризацію британських та українських діалогових дискурсивних практик за різними мовними рівнями, зокрема синтаксичним. Усі речення поділяються дисертантом на прості та складні, останні – на складносурядні та складнопідрядні. Зроблені відповідні підрахунки та зіставлення.

Однак, у деяких випадках складні речення англійською та українською мовами, наведені в роботі (стор. 265, 266 298, 327, 328 дис. та ін.), як слушно зазначає сам автор, є складними синтаксичними конструкціями змішаного типу.

Виникають запитання, чому не здійснена їхня подальша зіставна таксономія і не показано їхні суттєві відмінності у зіставлюваних мовах, передовсім, синтаксичні.

4. Під час дослідження Борисов О.О. використав елементи методу дискурс-аналізу – ІР (ініціативно-респонсивний аналіз). За його допомогою автор намагався встановити показники домінування мовців у первинних мовленнєвих жанрах діалогу, тобто вимірював параметри комунікативного впливу. У зв'язку з цим, на наш погляд, потребує більш детального коментування Таблиця А-3 додатку А роботи (або Таблиця 2 в авторефераті), яка містить показники ініціативно-респонсивної різниці у британських та українських діалогах.

5. Загалом когнітивна складова роботи представлена потужно. Дисертант моделює фрейми різнотипних діалогів та форматів взаємодій як у лінійному вигляді, так і у схемах, а це зовсім різні форми демонстрації концептуальних структур, що свідчить про обізнаність автора та коректне володіння ним методиками лінгвокогнітивного аналізу. Проте помічаємо, що в побудованих структурах знання (напр., стор. 148-149, 184 дис.) ядерний фрагмент фрейму містить пропозицію [*діє ТАК (вербально) за допомогою ЩОСЬ: інструмент / контейнер (форма) має ЩОСЬ: зміст (ідея)*], у той час як в інших випадках (напр., стор. 209, 253 дис.) вона вже має модель [*діє ТАК (вербально) за допомогою ЩОСЬ: інструмент (слово)*]. Чим пояснюється такий незбіг у запропонованих дисертантом моделях?

Окремі зауваження було висловлено автору в робочому порядку, серед яких переважно огріхи комп'ютерного набору, деякі стилістичні й граматичні невправності.

Зазначимо, що критичні й дискусійні питання не впливають на загальну позитивну оцінку роботи і не применшують наукової ваги праці, яка є справді новаторською, ретельно й творчо виконаною, автор якої демонструє безсумнівну професійну ерудицію, чуття мовного матеріалу й належне вміння його описувати й осмислювати в рамках проголошеної як теоретичне кредо когнітивної антропоцентричної діяльнісної наукової парадигми.

Автореферат та публікації автора повністю відбивають зміст дисертації. Виклад основних положень є чітким та прозорим. На користь дисертанта також свідчить значна апробація результатів дослідження: О.О. Борисов виступив із доповідями на *тридцяти сімох* наукових конференціях, серед яких *двадцять вісім* – міжнародних. За результатами дисертації опубліковано *сорок вісім* публікацій. Теоретична база дисертації спирається на потужний обсяг опрацьованої наукової літератури.

На підставі ознайомлення з дисертацією, текстом автореферату, фаховими публікаціями, монографією, вважаю, що за своєю актуальністю, науковою новизною і практичним значенням одержаних результатів дисертація О.О. Борисова “Типологія британських та українських діалогових дискурсивних практик” є самостійним завершеним дослідженням, яке відповідає вимогам “Порядку присудження наукових ступенів”, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 року та № 1159 від 30.12.2015 року), а її автор – Борисов Олексій Олександрович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство.

Офіційний опонент
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри германської і фінно-угорської філології,
ректор Київського національного
лінгвістичного університету

Власноручний підпис
Р.В. Васько
завіряю: ст. Інспектор ВК
Р.В. Васько